

Давор Лазаревић*, Пирот

Davor Lazarević, Pirot

РУСКИ ЕМИГРАНТИ КАО ПРОФЕСОРИ ГИМНАЗИЈЕ И УЧИТЕЉСКЕ ШКОЛЕ У ПИРОТУ

RUSSIAN EMIGRANTS AS PROFESSORS IN THE GRAMMAR AND TEACHERS SCHOOL IN PIROT

Сажетак: Рад се бави идентификацијом руских емиграната који су као предавачи радили у Гимназији Пирот и Учитељској школи у периоду између два светска рата као и скицирањем сегмената њихових биографија на основу архивске грађе Архива Југославије, односно фонда Министарства просвете. Као резултат истраживања у раду се наводе имена 26 руских емиграната који су радили у две поменуте пиротске школе у времену од 1920. године, када се њихова имена у документима први пут појављују, па до почетка 1940. године, када се последњи пут налази на руска имена међу предавачима. Делови њихових биографија који се налазе у тексту који следи у највећој мери се односе на боравак у Пироту, сем у случајевима где је коришћена архивска грађа дозвољавала да се прича допуни још неким поузданим информацијама. Рад који је пред вама може се третирати као прилог за проучавање феномена руске емиграције у Пироту, који до сада није истраживан. Поред тога рад ће бити од користи и онима који ће се генерално бавити историјом руске емиграције на простору Србије.

Abstract: The study deals with identification of Russian emigrants who worked as lecturers in Pirot Grammar and Teachers School in the period

---

* davorlazarevic82@gmail.com

between the two world wars as well as with sketching the segments of their biographies on the basis of the archive data of the Archive of Yugoslavia and archive of the Ministry of Education. As results of the reseach, the study states the names of 26 Russian emigrants who worked in the two aforementioned schools in the period from 1920, when their names appeared for the first time, till the beginning of 1940, when the Russian names are found for the last time among the lecturers. Parts of their biographies which are present in the following text mostly relate to their stay in Pirot, except in cases where archive data were used to add to the story with even more relevant information. This study can be considered as providing additional information for the research of the phenomenon of Russian emigration in Pirot, which has not been studied so far. The study will also be useful to those who will deal with the general history of Russian emigration in Serbia.

Кључне речи: *Руска емиграција, Пирот, просвета, Гимназија, Учитељска школа, образовање, култура*

Key words: *Russian emigration, Pirot, education, Grammar School, Teachers School, culture*

УВОД

У досадашњим историографским истраживањима теми руске емиграције у Србији се доста дуго врло обазриво прилазило, нарочито у деценијама после Другог светског рата када је идеолошки притисак прилично детерминисао распон тема којима су се истраживачи бавили те је стога интересовање за ту проблематику просто било непожељно и ван фокуса. Тек од деведесетих година почињу озбиљнија истраживања феномена руске емиграције у Србији, Југославији, али и на Балкану, при чему су, чини се, највише домете досегли радови прерано преминулог професора Мирослава Јовановића, нарочито капитално издање *Руска емиграција на Балкану*. Тек публикавањем те врсте историографских сазнања могла се наслутити сва масовност те појаве, али и њен немерив утицај на многе друштвене процесе у Краљевини Југославији. Захваљујући тим истраживањима, ми данас, у начелу, о руској емиграцији на нашим просторима знамо доста тога. Међутим, о руским емигрантима на локалу и њиховом просветно-културном утицају на средине у којима су живели и радили може се читати тек спорадично, на страницама завичајних монографија, хроника школа и других институција. Такав је случај и са руском емиграцијом у Пироту која до сада није истраживана као посебна историографска појава ни генерално ни у појединостима.

Из тог разлога се као императив за ово истраживање најпре наметнула потреба за идентификацијом руских емиграната унутар установа за које сигурно знамо да су у њима радили, а то су Гимназија и Учитељска школа, а након тога и конструисање прилога за њихове биографије.

Што се тиче Гимназије, први помен руских професора налазимо у монографији школе објављеној 1979. године (Николић, Раденковић, Живковић, 1979). Нажалост, у тој публикацији долазимо само до спискова наставника међу којима су и Руси, али су имена најчешће лоше транскрибована, сем године када су службовали других података нема, а током овог истраживања се испоставило да део наставника није ни поменут. Други проблем са делом монографије где се помињу Руси јесте тај што не знамо коју је врсту извора аутор користио па се подацима мора приступити са дозом опреза. Поред тога, читајући поменуте делове књиге, стиче се утисак да је аутор имао и више података о истакнутим Русима који су радили у школи, али да о томе намерно није писао имајући у виду њихов антикомунизам, односно идеологију времена у којем је књига настала. Упркос недостацима монографија Гимназије је у овом истраживању коришћена као полазна основа за трагање по фондovima Архива Југославије и упоредну анализу података. Исто би се могло рећи и за публикацију посвећену Учитељској школи у Пироту да аутор није нашао за потребно да о појединим руским наставницима напише по коју реченицу или пасус. Како је књига настала крајем деведесетих година прошлог века, разумљиво је што су руски емигранти добили мало више простора (Живковић, 2000).

Рад који је пред вама настао је на основу докумената Министарства просвете који се односе на Гимназију и Учитељску школу у Пироту. На основу грађе која је коришћена дошло се до 26 имена руских емиграната који су радили у поменутим школама у периоду од 1920. до 1940. године. Делови њихових биографија који су изложени у овом раду реконструисани су пре свега на основу архивске грађе која се чува у Архиву Југославије у оквиру фонда Министарства просвете па су из тог разлога прилично фрагментарни и штури, али у исто време је могућа њихова допуна на основу неких будућих истраживања. Једино у случају Георгија Оберемока, Евгенија Прудкова и Олге Прудков сегметни биографија су допуњени захваљујући сведочењу њихових потомака. Редослед навођења имена руских емиграната је уређен по хронолошком принципу, односно по годинама када су ступали на службу у Гимназији или Учитељској школи.

Ако бисмо извлачили неке закључке општег типа, на основу овог истраживања, могло би се рећи да су карактер и особине руске емиграције у Пироту готово идентични са њеним токовима и

карактеристикама на нивоу ондашње Краљевине СХС. Томе у прилог говоре подаци да је највећи број Руса у Пирот дошао у периоду од 1920. до 1926. године, њих осамнаест, да је тај број до 1930. године пао на петоро, а да се после 1930. године бележи долазак свега троје руских емиграната. Такође, највећи део њих био је са завршеним вишим школама и факултетима, а мањи део је био на нивоу средњег образовања. Може деловати занимљиво и чињеница да нико од њих није својевољно и самоиницијативно дошао у Пирот, већ су сви на место предавача долазили постављењем од стране Министарства. У просеку су се у Пироту задржавали мање од две године, после чега су на лични захтев или због потреба Министарства премештани у друга места. Свега неколико њих се у Пироту задржало дуже од пет година, а само један је службовао у пиротским школама у два наврата. Већина је била без породице у времену када су радили у Пироту што је доприносило да врло брзо оду у неку развијенију средину. Ако бисмо извучили неке закључке о њиховом материјалном статусу, треба рећи да је највећи део њих службовао у звању контрактуалног привременог предметног учитеља, што би значило да су имали орочене уговоре који су могли бити продужени или не, што је њихову егзистенцију чинило прилично неизвесном. Тек крајем двадесетих и почетком тридесетих година, када је већина њих стекла држављанство Краљевине, њихови уговори су постајали трајни. Привлачи пажњу и податак да су пре стицања држављанства њихове плате биле мање у односу на домаће предаваче тако да су у том смислу третирани као другоразредни грађани. Иначе, распон плата руских емиграната у Гимназији и Учитељској школи се кретао од 14000 тадашњих динара па до 24000, што је зависило од броја часова, сталног или привременог уговора и од држављанства. Упркос свим ограничењима, у највећем броју случајева говоримо о заиста врсним предавачима који су као такви окарактерисани од стране директора и просветних инспектора. Такође, ваља поменути да је сем у једном случају познавање српског језика код руских емиграната било на веома високом нивоу и да је већина њих предавала минимум по три предмета, највише из области природних наука. Како су стално мењали место боравка, просто фасцинира чињеница којом су се брзином прилагођавали новим околностима и колико су се трудили да поверени посао обављају што је могуће боље. Нарочито двадесетих година прошлог века, када је варош попут Пирота кубурила са недостатком образованих људи и била на маргинама позитивних утицаја, долазак руских емиграната био је више него позитивна тековина. Нажалост, из прилично сувопарне кореспонденције између Министарства просвете и пиротских школа тешко је стећи свеобухватни увид у делатност руских емиграната

ван школе и унутар заједнице, али је свакако њихов допринос просветно-културном уздицању пиротске вароши више него евидентан. О томе најбоље говори делатност чувених хоровађа Григорија Кошевоја, Георгија Оберемока и Григорија Троценка који су веома допринели раду аматерских певачких дружина али и афирмацији квалитетне музичке сцене у Пироту.

СКИЦЕ ЗА БИОГРАФИЈЕ РУСКИХ ЕМИГРАНАТА КОЈИ СУ РАДИЛИ У ГИМНАЗИЈИ И УЧИТЕЉСКОЈ ШКОЛИ

Далија Казарјан (Далия Казарьян) - На основу докумената Министарства просвете која се односе на Пирот о биографским подацима Далије Казарјан не сазнајемо ништа. У дописима које је школа слала Министарству њено име се први пут помиње 4. маја 1920. године и то као контрактуалне привремене учитељице за предмете математика и физика (Архив Југославије, МПс, ф. 66-834-1265, Српска краљевска Гимназија Пирот, бр. 406, 4.5.1920). На основу овог податка може се закључити да је реч у првој особи из групе руских емиграната која се обрела у Пироту током међуратног периода. У Пиротској гимназији радила је врло кратко јер је већ августа 1920. године налазимо на одсуству из службе, вероватно због тога што се удала за човека нашег порекла па је касније у документима налазимо као Далију Стојковић (Архив Југославије, МПс, ф. 66-834-1265, Српска краљевска Гимназија Пирот, бр. 1047, 4.10.1920). Њено кратко задржавање на месту наставнице математике и физике у Гимназији вероватно да је утицало да се њено име уопште не помиње међу наставницима у већ поменутој монографији школе. Далија Казарјан је напустила Пирот 15. септембра 1920. године када је по одлуци министра премештена у Лесковачку гимназију (Архив Југославије, МПс, ф. 66-834-1265, Српска краљевска Гимназија Пирот, бр. 10391, 15.9.1920).

Андреј Тјагнирјадно (Андрей Тягнирядно) – Један је од првих Руса који је дошао у Пирот већ током 1920. године. У монографији Гимназије у Пироту се помиње само у списку наставника али са лоше транскрибованим презименом Трангријадно (Николић, Раденковић, Живковић, 1979, стр. 206). О његовом животу пре емиграције на основу докумената Министарства просвете не може се ништа открити сем чињенице да је био несвршени студент Филозофског факултета. Први пут се у Пироту помиње као контрактуални привремени предметни учитељ који је у Гимназији предавао математику од 21. новембра 1920. године (Архив Југославије, МПс, ф. 66-834-1265, Српска краљевска Гимназија Пирот, бр. 1255, 20.12.1920). Већ наредне године Андреј

Тјагнирјадно је предавао и у Педагошком одељењу Гимназије и то физику, математику и руски језик. Занимљиво је да из тог периода постоји извештај директора школе о раду наставника у којем је наглашено да је Тјагнирјадно изузетно савладао српски језик и да ученицима држи занимљива и врло квалитетна предавања па је стога директор инсистирао да му се уговор продужи (Архив Југославије, МПс, ф. 66-834-1265, Српска краљевска Гимназија Пирот, бр. 180, 5.4.1921). Оно што привлачи пажњу јесте чињеница да се Тјагнирјадно нашао у пиротској Гимназији непосредно после рата када је школа имала невероватних проблема да обезбеди стручне предаваче па је он као прилично образован предавао у једном тренутку скоро трећину предмета, а нарочито је био незаменљив за наставу математике, физике и хемије. Колико је времена проводио у Гимназији најбоље говори податак да је недељно држао по 38 часова, што је из данашњег угла скоро дупло више од недељне норме часова наставника. Овај очигледно марљиви Рус је на жалост ученика Гимназије крајем 1922. године одлуком министра премештен у Чачак (Архив Југославије, МПс, ф. 66-834-1265, Српска краљевска Гимназија Пирот, бр. 66, 28.1.1923). Колико се може видети из дописа Министарству које је слао тадашњи директор Гимназије, ова одлука му се није допала јер је на место Тјагнирјадна доведен други руски предавач који није знао српски и лоше је предавао те је стога директор молио министра да промени своју одлуку. Како било, мишљење министра било је коначно, па је Андреј Тјагнирјадно дефинитивно напустио Пирот почетком 1923. године, а у Чачку га кроз документе Гимназије срећемо од августа 1923. године. Његов живот и рад у Чачку у једном тренутку је прекинула одлука министра просвете да га премести у Врање, где је радио у Гимназији у периоду од 1. септембра до 18. новембра 1924. године. Из Врања је поново враћен у Чачак, где је остао све до 15. октобра 1931. године. Током свог боравка у Чачку Андреј Тјагнирјадно се поред рада у настави бавио и превођењем руских писаца, а био је и власник листа *Чачански гласник*, који је излазио током 1931. године. Из Чачка је премештен у Колашин, након чега се о њему губи сваки траг.

Александар Тараканов (Александар Тараканов) – На основу дописа Министарства просвете сазнајемо да је први посао у државној служби Тараканов добио у Пиротској гимназији као стални хонорарни наставник већ током 1921. године (Архив Југославије, МПс, ф. 66-834-1265, Српска краљевска Гимназија Пирот, бр. 9334, 22.10.1921). По образовању је био класични филолог и предавао је руски и латински језик, историју, географију и лепо писање. Због недостатка стручних предавача у Гимназији је предавао у једном тренутку чак шест предмета плус руски језик у

Педагошком одељењу (Живковић, 2000, стр. 30). Занимљиво је и то да је педагошки рад Александра Тараканова од стране тадашњег директора Гимназије оцењен највишим оценама, уз предлог министру да му се уговор продужи и да се не премешта из Пирота (Архив Југославије, МПс, ф. 66-834-1265, Српска краљевска Гимназија Пирот, бр. 137, 27.2.1922). Ипак, како је то обично бивало са стручним школованим људима, Александар Тараканов се није још дуго задржао у Пироту. Већ крајем 1922. године по одлуци министра руски интелектуалац је премештен из Пирота у Горњи Милановац (Архив Југославије, МПс, ф. 66-834-1265, Српска краљевска Гимназија Пирот, бр. 66, 28.1.1923). Што се тиче боравка у Горњем Милановцу, знамо сигурно да се Александар Тараканов тамо прилично дуго задржао и да је 1929. године у том месту објавио књигу *Царство снега – Природа и живот у Сибиру*. После Горњег Милановца живот га води у Ваљево, где је у Гимназији предавао руски језик и књижевност, о чему се касније са великом љубављу сећао чувени српски академски сликар Љуба Поповић, који је за Тараканова говорио да је толико био заљубљен у руску књижевност да је током предавања често имао обичај да заплаче, нарочито док је говорио о Гогољевим јунацима. Александар Тараканов је у Ваљеву, нема сумње, оставио велики печат, а да се није бавио само просветним радом говори и податак да је био оснивач филателистичког друштва, које и данас постоји и носи његово име.

Олга Александрова (Ольга Александрова) – Први и једини пут се помиње у извештају директора Пиротске гимназије за школску 1922/23. годину као контрактуална привремена учитељица вештина. По свему судећи у Пироту је живела и радила врло кратко јер је већ почетком 1923. године премештена у Алексиначку гимназију (Архив Југославије, МПс, ф. 66-834-1265, Српска краљевска Гимназија Пирот, бр. 21693, 2.1.1923). У монографији Пиротске гимназије њено име се не налази на списку наставника.

Маргита Михаилович (Маргита Михайлович) – Из дописа који су били на располагању током овог истраживања сазнајемо да је рођена 15. августа 1897. године и да је била апсолвент филозофије, док се други биографски подаци не наводе. У Пиротској гимназији Маргиту Михаилович налазимо као контрактуалну привремену учитељицу од августа 1923. године (Архив Југославије, МПс, ф. 66-834-1265, Српска краљевска Гимназија Пирот, бр. 720, 22.8.1923). Поред тога у дописима се помиње да је током школске 1923/24. године предавала француски језик у Педагошком одељењу (Архив Југославије, МПс, ф. 66-1010-1393, Учитељска школа Пирот, бр. 745, 20.8.1923). Име ове Русиње се помиње и у монографији

Пиротске гимназије, али је презиме транскрибовано као Михајловић (Николић, Раденковић, Живковић, 1979, стр. 206).

Семен Шепченко (Семён Шепченко) – Што се тиче биографских података о њему, сазнајемо да је рођен 1893. године у Бердјанску, где је завршио и сликарску школу. Испит из цртања за средње школе је положио такође у том месту 1912. године. Емигрирао је током 1920. године, а када је дошао у Пиротску гимназију, био је ожењен и имао је једно дете (Архив Југославије, МПс, ф. 66-834-1265, Српска краљевска Гимназија Пирот, бр. 1339, 17.10.1923). Каријеру у Пироту започиње у Гимназији септембра 1923. године, као стални хонорарни наставник цртања и лепог писања. Од 1924. године део часова је држао и у Педагошком одељењу, а потом и у Учитељској школи све до пред крај 1929. године. Због малог фонда часова цртања и писања од 1927. године је у Учитељској школи предавао и гимнастику, а у то време је добио још једно дете па је сваки час више био значајна ставка за егзистенцију његове породице (Архив Југославије, МПс, ф. 66-1010-1393, Учитељска школа Пирот, бр. 620, 15.6.1927). Са Пиротом се опростио децембра 1929. године када је по одлуци министра премештен у Приштину (Архив Југославије, МПс, ф. 66-1010-1393, Учитељска школа Пирот, бр. 1937, 18.12.1929). Његово име се налази и на списку руских педагога у Војводини, где се наводи да је предавао цртање у Земуну, али других података нема (види опширније: Арсењев, 2011).

Владимир Вилковски (Владимир Вильковский) – Што се тиче биографских података, они су врло штурни. О Владимиру Вилковском знамо да је рођен 16. јуна 1890. године у месту Каменица, а умро је фебруара 1985. године у Сан Франциску. Околности његове емиграције нису познате, али се може претпоставити да је дошао у Краљевину СХС већ у првом таласу исељавања током 1919. године. О томе посредно сведочи податак да је Вилковски најпре службовао у Гимназији у Крагујевцу од 1919. године (види о томе: Споменица Мушке Гимназије у Крагујевцу, 1934). Поред тога у монографији Гимназије у Пљевљима се наводи да је у тој школи током школске 1921/22. године као суплент предавао математику и географију (Петровић, 2001, стр. 272). У Пироту га први пут срећемо као суплента у Гимназији и предавача математике и физике средином 1923. године (Архив Југославије, МПс, ф. 66-834-1265, Српска краљевска Гимназија Пирот, бр. 492, 26.6.1923). По ономе што документи наводе Вилковски је имао завршен филозофски факултет, а поред математике и физике у Педагошком одељењу је предавао и руски језик. У Пироту је боравио непуних годину дана јер је због, како је сам нагласио, нарушених међуљудских односа у школи од министра у више

наврата почетком 1924. године тражио премештај из Пирота у неко веће место. Како је у то време био без деце и нежењен, желео је да настави каријеру у некој развијенијој средини. По сопственој жељи средином 1924. године био је премештен у Нови Сад (Архив Југославије, МПс, ф. 66-834-1266, Српска краљевска Гимназија Пирот, бр. 975, 19.9.1924).

Борис Рјасњанскиј (Борис Ряснянский) – Из нешто мало биографских података сазнајемо да је рођен 1893. године, да је завршио Вишу уметничку академију и да је положио педагошки испит из цртања на Педагошкој академији у Петрограду 1918. године (Архив Југославије, МПс, ф. 66-834-1265, Српска краљевска Гимназија Пирот, бр. 1339, 17.10.1923). Чињенично стање везано за његову емиграцију није познато као ни време његовог доласка у Краљевину СХС. Што се Пирота тиче, први пут се помиње као контрактуални привременни учитељ вештина у Гимназији од 4. октобра 1923. године. Предавао је цртање и краснопис. Један је од ретких Руса у Пироту који је у то време непосредно после емиграције био ожењен и имао је једно дете, што је његове егзистенцијалне проблеме чинило свакако сложенијим (Архив Југославије, МПс, ф. 66-834-1265, бр. 625, 2.7.1924). Како у Гимназији није имао довољан број часова, допуноу је остваривао радом у Педагошком одељењу где је такође предавао цртање и лепо писање. Пирот је дефинитивно напустио 22. августа 1927. године када је по одлуци министра премештен у Параћин (Архив Југославије, Просветни гласник бр. 9, 1927. година, стр. 575). Његов даљи животни пут је познат само у траговима који су видљиви у сфери његовог просветног рада, па тако знамо да је током 1929. године премештен у Врање, где се вероватно мало дуже задржао и био уредник часописа *Соколская газета*. Током међуратног периода је предавао неко време и у гимназијама у Крагујевцу и Пљевљима, али не знамо тачно у ком временском интервалу.

Николај Васиљевич Машкевич (Николай Васиљевич Машкевич) – Рођен је 27. јула 1875. године у месту Туљчин у Подољској губернији. Дипломирао је на Физичко-математичком факултету Новорусијског универзитета у Одеси. У том граду је добио и прво постављење за професора у Ришељевској гимназији. Током Првог светског рата Машкевича налазимо на месту директора Николајевске женске гимназије у Одеси. После Октобарске револуције емигрирао је у данашњу Чешку, где је боравио до 1921. године, када долази на простор Краљевине СХС. Прву државну службу у Краљевини добио је у Пиротској гимназији где је постављен за наставника математике после премештаја Андреја Тјагнирјадна за Чачак (Архив Југославије, МПс, ф. 66-834-1265, Српска краљевска Гимназија Пирот, бр. 127, 27.2.1923).

Привлачи пажњу податак да је топла добродошлица у Гимназији изостала, нарочито од стране директора који је у дописима министру више пута тражио да Машкевича премести јер уопште није знао српски језик и деца га нису разумела док предаје. Овакав податак свакако не чуди јер је Машкевич у Краљевину СХС дошао са близу педесет година и требало му је много труда и времена да научи језик, што није био случај са његовим млађим сународницима који су и за мање од годину дана одлично савладавали језик и уклапали се у средину у којој би се нашли. Машкевич се у Пироту није најбоље снашао па је већ до краја школске 1922/23. године премештен у Беране. Због кратког периода његовог рада у монографији Пиротске гимназије његово име се уопште не помиње.

Рад Николе Машкевича у Беранској гимназији доста наликује на оно што се дешавало у Пироту. Наиме, преплићу се дописи министра и директора Гимназије у којима се расправља управо Машкевичев случај, од тога да и даље није знао српски језик, па до неких личних оптужби које је на његов рачун стављао директор Беранске гимназије који се помиње и у случају Георгија Оберемока као не баш велики симпатизер руских емиграната (Архив Југославије, МПс, ф. 66-688-1150, Државна гимназија Беране, бр. 1044, 25.10.1932). Како било, Машкевич одлази из Берана 12. јуна 1924. године. У документима га даље налазимо 1925. године, као наставника математике и француског језика у Гимназији на Убу, а од септембра 1926. године и као директора поменуте школе. Од 14. октобра 1927. године постављен је на место професора у Цетињској богословији. Напрасно је умро 14. априла 1928. године на Цетињу где је и сахрањен (Кондић, 2005, стр. 192).

Григориј Кошевој (Григорий Кошевой) – У документима Министарства просвете га први пут срећемо као контрактуалног привременог учитеља музике у Пиротској гимназији септембра 1924. године (Архив Југославије, МПс, ф. 66-834-1265, Српска краљевска Гимназија Пирот, бр. 7, 29.9.1924). Убрзо по доласку у школу је преузео вођење хора и оркестра који до тада нису радили па се може закључити да је Кошевој био први школовани наставник певања и музике у Гимназији након Првог светског рата. Што се тиче његовог образовања, једино што се у документима наводи јесу подаци да је учитељски испит положио маја 1904. године, а професорски маја 1908. године у Русији. После две године рада у Пиротској гимназији иза себе је имао пет година државне службе и био је неожењен, што нас наводи да 1921. годину узмемо као тренутак његове емиграције у Краљевину СХС (Архив Југославије, МПс, ф. 66-834-1265, Српска краљевска Гимназија Пирот, бр. 1209, 10.9.1926). Крајем 1926. или почетком 1927. године из Пирота је премештен у Аранђеловац, а недуго затим, 22. септембра 1927.

године, премештен је у Битољ (Архив Југославије, Просветни гласник бр. 9, 1927, стр. 575). На основу ових података видимо да је у Пироту радио од 1924. па до 1926. године, тако да можемо закључити да је податак који се наводи у монографији Пиротске гимназије да је у њој радио од 1924. до 1928. године очигледно погрешан (Николић, Раденковић, Живковић, 1979, стр. 206). Овог врсног хоровађу и професора музике у Пироту срећемо још једном. Наиме, од фебруара 1936. године Григорије Кошевој је предавао музику и певаће у Учитељској школи у Пироту, а део часова је поново држао и у Пиротској гимназији (Архив Југославије, МПс, 66-1011-1393, Учитељска школа Пирот, бр. 93, 5.2.1936). Како нам документи говоре, Кошевој је у Учитељској школи остао све до почетка 1940. године, када се његово име последњи пут помиње у подели предмета на наставнике (Архив Југославије, МПс, ф. 66-1011-1393, Учитељска школа Пирот, бр. 153, 7.3.1940). На крају треба додати да је Григорије Кошевој дао велики допринос варошкој музичкој сцени као хоровађа пиротских певачких друштава (види опширније: Лазаревић, 2013).

Борис Тјуљпанов (Борис Иванович Тюльпанов) – Рођен је 1884. године и по образовању је био инжењер. Током Првог светског рата налазимо га као потпоручника у техничкој служби јужних снага Русије. Детаљи о његовој емиграцији у документима се не наводе. За суплента у Пиротској гимназији је постављен 7. септембра 1924. године (Архив Југославије, МПс, ф. 66-834-1265, Српска краљевска Гимназија Пирот, бр. 19133, 7.9.1924). Других података о њему не налазимо, у монографији Пиротске гимназије његово име се уопште не помиње па стога следи претпоставка да је у школи радио врло кратко. Умро је 18. октобра 1970. године у Аргентини.

Михаило Ставров (Михаил Ставров) – Рођен је октобра 1868. године и био је официр резервног батаљона по чину генерал-лајтнант. Имао је завршене високе војне школе и био је припадник Белог покрета у Русији. У Краљевину СХС је емигрирао почетком 1920. године у оквиру новорусијске евакуације бродом *Владимир*. На основу дописа Министарства види се да је у Пиротску гимназију дошао маја 1925. године као контрактуални суплент, ожењен и са троје деце (Архив Југославије, МПс, ф. 66-834-1265, Српска краљевска Гимназија Пирот, бр. 514, 15.5.1925). Предавао је математику. Друге појединости о њему у документима не налазимо сем податка да је у Пироту радио само током школске 1924/25. године (Николић, Раденковић, Живковић, 1979, стр. 206).

Николај Марков (Николай Марков) – Први пут се у документима Министарства просвете који се односе на Пирот помиње маја 1926. године, као контрактуални професор математике

и физике у Гимназији. У истом допису се наглашава да је у државној служби тек два месеца (Архив Југославије, МПс, ф. 66-834-1265, Српска краљевска Гимназија Пирот, бр. 371, 16.5.1926). Како извори наводе у Пиротској гимназији је остао вероватно до 1927. године, а последњи пут се помиње у извештају из новембра 1926. године, у којем се види да се у међувремену оженио и да је имао годишњу плату од 24000 динара (Архив Југославије, МПс, ф. 66-834-1265, Српска краљевска Гимназија Пирот, бр. 1209, 10.11.1926). У монографији школе његово име се налази на списку наставника, али се наводи да је радио само током школске 1926/27. године (Николић, Раденковић, Живковић, 1979, стр. 207).

Владимир Константинович (Владимир Константинович) – Један је од руских емиграната који се најкраће задржао у Пиротској гимназији. Како је видљиво из докумената постављен је за суплента 8. септембра 1926. године и предавао је француски језик и упоредну књижевност (Архив Југославије, МПс, ф. 66-834-1265, Српска краљевска Гимназија Пирот, бр. 1075, 4.11.1926). У монографији школе његово име се помиње, али је презиме лоше транскрибовано па се појављује као Константиновић. Из других дописа школи сазнајемо да је био нежењен, да је пре доласка у Пирот радио у Бјељини и да је иза себе имао скоро четири године државне службе, што може да значи да је емигрирао на простор Краљевине СХС током 1921. године. Међу документима из децембра 1926. године налазимо и молбу Владимира Константиновича у којој тражи премештај из Пирота у неко веће место и даје оставку на државну службу (Архив Југославије, МПс, ф. 66-834-1265, Српска краљевска Гимназија Пирот, бр. 1338, 25.12.1926).

Иван Сувчински (Иван Сувчински) – На основу података из Просветног гласника видимо да је добио службу у Пироту 8. августа 1926. године као апсолвент филозофије и да је у Пиротској гимназији постављен за привременог предметног учитеља историје и географије (Архив Југославије, Просветни гласник бр. 10, 1926, стр. 384). Из наредних дописа видимо да је био нежењен и да је примао годишњу плату од 16000 динара из разлога што није имао завршен факултет и положен професорски испит. Његово име се налази на списку наставника у монографији школе, али је презиме транскрибовано у Сувлински (Николић, Раденковић, Живковић, 1979, стр. 207). У Пиротској гимназији је предавао само током једне школске године, након чега је јула 1927. године премештен у Гимназију у месту Оточцу (Архив Југославије, Просветни гласник бр. 8, 1927, стр. 525).

Лидија Котларевска (Лидија Котларевска) – Једини податак који о њој налазимо јесте да је одлуком министра премештена у Пиротску гимназију 13. марта 1926. године, али се у дописима који

следе више не помиње па је питање да ли је уопште ступила у службу (Архив Југославије, Просветни гласник бр. 5, 1926, стр. 139).

Валеријан Ушаков (Валериян Ушаков) – У документима Министарства просвете о њему налазимо тек по који биографски податак. Један од њих гласи да је дипломирао 16. јуна 1912. године и да има положен професорски испит као и то да је био ожењен и имао четворо деце (Архив Југославије, МПс, ф. 66-834-1265, бр. 371, 16.5.1926). У дописима Гимназије у Пироту први пут се појављује маја 1926. године као контрактуални суплент који је предавао математику и физику. Том приликом се наводи да је имао шест година државне службе што може да сугерише да је на простор Краљевине СХС стигао вероватно 1920. године. Налазимо га и у извештају просветног инспектора из јуна 1930. године у којем се види да је Валеријан Ушаков још увек радио у Гимназији са звањем контрактуални суплент и да је његов рад био на изузетно високом нивоу, при чему инспектор наглашава да Ушакова познаје још док је радио у Крушевачкој гимназији, што нас посредно наводи на закључак да је пре доласка у Пирот овај руски емигрант по свој прилици радио у Крушевцу (Архив Југославије, МПс, ф. 66-835-1265, Министарство просвете, бр. 20952, 8.7.1930). Поред сазнања да је радио у Пироту и Крушевцу, такође посредно долазимо и до података да је у неком тренутку био предавач у Зрењанину, Бачком Петровцу и Србобрану, али о томе нема прецизнијих података (види опширније: Арсењев, 2011). У монографији Гимназије Пирот име Валеријана Ушакова се помиње у списку наставника, али других података о њему нема (Николић, Раденковић, Живковић, 1979, стр. 207).

Иван Максименков (Иван Максименков) – Појединости из биографије овог предавача пре његове емиграције нису познате. Наводи се једино то да се после емиграције школовао на Високој школи за трговину у Загребу где је дипломирао 1925. године. Прву државну службу добио је у Винковцима, одакле је новембра 1926. године премештен на место привременог предметног учитеља математике у Учитељској школи у Пироту (Архив Југославије, Просветни гласник бр. 12, 1926, стр. 659). Из школских извештаја министарству видимо да је у Учитељској школи поред математике предавао физику и географију, као и то да је одлично савладао српски језик (Архив Југославије, МПс, ф. 66-1010-1393, Учитељска школа Пирот, бр. 160, 16.2.1927). Током свог кратког боравка у Пироту резултати његовог рада били су заиста добри, што се види из извештаја директора који је тражио продужење уговора за овог Руса и отворено хвалио његов рад. Са друге стране, Максименков очигледно није био превише задовољан па је у више наврата молио

министра да га премести у неко место где постоји трговинска школа како би у њој радио. Молбе младог Максименкова су убрзо услишене па је већ новембра 1927. године по одлуци министра премештен из Пирота (Архив Југославије, МПс, 66-1010-1393, Учитељска школа Пирот, бр. 1574, 25.11.1927).

Аполон Прокофјев (Аполон Прокофјев) – О овом врсном академском сликару на основу докумената Министарства просвете не сазнајемо превише. Наводи се да је рођен 1890. године и да је завршио Сликарску академију у Петрограду. Околности његове емиграције и доласка у Краљевину СХС нису познате, али се на основу истражене архивске грађе може претпоставити да је пре доласка у Пирот предавао цртање у Смедеревској Паланци. Одатле је одлуком министра просвете пребачен у Гимназију Пирот, 22. августа 1927. године (Архив Југославије, Просветни гласник бр. 9, 1927, стр. 573). На основу извештаја просветног инспектора видимо да је у Гимназији радио и током 1930. године као контрактуални привремени учитељ вештина и био је високо оцењен као изузетан наставник. У поменутом извештају је више пута наглашено да је одлично савладао српски језик и да се солидно служио француским језиком. Иако су утисци директора и инспектора о Аполону Прокофјеву били одлични, његово задовољство средином и школом у којој је радио није било на завидном нивоу. О томе сведоче подаци да је у више наврата молио министра за премештај у Ниш или неко веће место (Архив Југославије, МПс, ф. 66-835-1265, Министарство просвете, бр. 20952, 8.7.1930). Ако је судити по подацима из монографије о Пиротској гимназији, та жеља му се није остварила јер се у списку наставника школе он помиње све до 1937. године (Николић, Раденковић, Живковић, 1979, стр. 207).

Георгиј Оберемок (Георгиј Митрофанович Оберемок) – Један је од многобројних Руса који је током свог боравка у Пироту оставио највидљивији печат у области музичке уметности и педагошког рада. На основу докумената Министарства просвете о њему сазнајемо да је рођен 23. априла 1892. године у Јекатеринославу (данашњи Дњепропетровск). Његово образовање било је слојевито и окренуто различитим областима. Како се у документима наводи, завршио је најпре курс у Империјалној музичкој школи у Јекатеринославу (данашњи Конзерваторијум у Дњепропетровску), након чега је студирао на Правном факултету у Одеси, а напослетку завршио Војну академију у Јелисавет граду (Архив Југославије, МПс, ф. 66-688-1150, Државна Гимназија Беране, бр. 67, 5.2.1923). Војну академију је по свој прилици завршио 1916. године када се помиње са чином потпоручника. Како је ратни вихор у то време већ увелико прожимао Руску империју, Георгије Оберемок се убрзо нашао у саставу Првог лабинског пука у

оквиру Кубанске козачке војске. Околности његове емиграције нису до краја познате, сем чињенице да је био официр и припадник царске војске, али нас изворна грађа упућује на то да је на простор Краљевине СХС сигурно дошао током 1921. године. Један од доказа за такву тврдњу јесте и његово постављење за хонорарног наставника певања у беранској Гимназији током друге половине 1921. године (Архив Југославије, МПс, ф. 66-688-1150, Државна Гимназија Беране, бр. 2063, 13.11.1921). Од 1922. године Георгије Оберемок је предавао и у педагошком одељењу Гимназије у Беранама руски језик уз редовне часове певања и музике. У поменутој школи Оберемока налазимо све до 1926. године и оно што привлачи пажњу јесте чињеница да његов први сусрет са новом средином и педагошким радом није био нимало подстицајан јер је живаљ у Беранама имао више него видљив анимозитет према руским наставницима. Нарочито падају у очи извештаји директора школе који је руске наставнике нападао из свих могућих оружја, перманентно се на њих жалио, а на крају инсистирао да се они преместе у друга места (Архив Југославије, МПс, ф. 66-688-1150, Државна Гимназија Беране, бр. 760, 9.7.1924).

Током 1926. године Георгија Оберемока налазимо на новом радном месту. Наиме, после турбуленција у беранској Гимназији, министар просвете је донео решење о његовом премештају у Струмицу, где је добио место контрактуалног привременог учитеља вештина у тамошњој Гимназији са годишњом платом од 18600 динара (Архив Југославије, МПс, ф. 66-898-1307, Српска краљевска Гимназија у Струмици, бр. 911, 12.11.1926). Трогодишњи боравак Оберемока у Струмици заправо је први прилично афирмативни период за интелектуалца који је поново доспео у малу и заосталу средину. Гимназија у којој је радио није имала чак ни сопствену зграду па је сва енергија наставника и управе била усмерена ка томе да се најпре тај проблем реши. У том смислу јако је занимљив податак да су се на врло продуктиван начин спојиле две стваралачке енергије, са једне стране то је био тадашњи директор школе Срећко Цемоња, а са друге Георгије Оберемок. Ентузијастична замисао поменутог двојца је била да организују велику екскурзију ђачког хора којим је руководио Оберемок и да на тај начин прикупе средства којима би почела градња школске зграде. Замисао је успешно реализована током пропутовања широм тадашње Краљевине, са концертима у местима боравка у периоду од 25. априла па до 13. маја 1927. године (Архив Југославије, МПс, ф. 66-898-1307, Српска краљевска Гимназија у Струмици, бр. 485, 26.5.1927). Њих двојица се нису на томе зауставили па су убрзо тражили од Министарства новчану помоћ како би се купили инструменти за ђачки оркестар који је касније и основан (Архив

Југославије, МПс, ф. 66-898-1307, Српска краљевска Гимназија у Струмици, бр. 935, 17.10.1928). Посредно се може закључити да су поменута дешавања утицала на јачање стваралачког самопоуздања Георгија Оберемока на пољу хорског певања и музичке уметности уопште. Томе у прилог иде и податак да је он у Струмици током 1928. године ангажован и као хоровођа Просветног културног друштва *Реља Крилатица*, што је вероватно био његов први професионални ангажман ван школе и вероватно пристојни додатак његовом скромном кућном буџету (Архив Југославије, МПс, ф. 66-898-1307, Српска краљевска Гимназија у Струмици, бр. 438, 19.5.1928). Боравак у Струмици Георгију Оберемоку је донео низ позитивних ствари у односу на време у Беранама када је све било прилично неизвесно и за њега лично више него депримирајуће. Поред рада у Гимназији добио је хонорарне часове и у Вечерњој занатској школи, а уз наставу певања предавао је још и географију, цртање, лепо писање, био разредни старешина и наравно водио хор, што је на недељном нивоу било више од 30 часова ангажмана. Професионални успон и већа материјална сигурност сигурно су утицали и на одлуку Георгија Оберемока да се ожени Војиславом Крстић 22. новембра 1928. године управо у Струмици. Нажалост, лепи дани у Струмици нису дуго трајали нарочито због чињенице да је Министарство током 1929. године донело одлуку да Гимназију затвори. Тај догађај је директно утицао на долазак Георгија Оберемока у Пирот.

Георгије Оберемок се први пут помиње у Пироту као наставник Учитељске школе током децембра 1929. године када је на том месту заменио Густава Коцијана, дотадашњег предавача музике и певања (Архив Југославије, МПс, ф. 66-1010-1393, Учитељска школа Пирот, бр. 1937, 18.12.1929). Гимназија у Струмици је затворена 3. децембра 1929. године, а Оберемок у Пирот стиже већ 10. децембра на основу решења Министарства просвете. На основу дописа Министарства сигурно знамо да је у Пироту живео и радио све до 7. марта 1935. године када је прекинут његов радни однос у Учитељској школи (Архив Југославије, МПс, ф. 66-1011-1393, Учитељска школа Пирот, бр. 348, 23.3.1935). Већ на основу до сада саопштених чињеница види се да је Оберемок у Пироту боравио преко пет година, што је свакако дуже него у претходним местима, али и дуже од просека колико су се руски наставници генерално задржавали у пиротским школама. Током пола деценије колико је провео у Пироту, Георгије Оберемок је професионално био везан пре свега за рад у Учитељској школи, али и за Пиротско певачко друштво *Момчило* које је предводио као хонорарни хоровођа. Вероватно да је у једном тренутку допуњавао часове и у Гимназији, али се то не може потврдити неким прецизним подацима с обзиром

да се он у монографији школе наводи у списку наставника, али са непрецизном одредницом да је радио до 1953. године, што је свакако грешка (Николић, Раденковић, Живковић, 1979, стр. 207). Знамо сигурно и то да је током 1932. године био хоровађа Црквеног певачког друштва *Успеније Пресвете Богородице*, које је радило при Саборном храму у Тијабари и са којим је Оберемок имао врло запажене јавне наступе (Лазаревић, 2013, стр. 67). Ако се осврнемо на педагошки рад Оберемока у Учитељској школи, било би неправедно не поменути високе домете овог интелектуалца у раду са младим људима. У готово свим извештајима директора школе, али и просветних надзорника, истиче се његова преданост раду и лепо поступање према ученицима, о чему најбоље говори податак да је мешовити ђачки хор бројао преко деведесет чланова и сви су на пробама били врло редовни и посвећени раду (Архив Југославије, МПс, ф. 66-1010-1393, Учитељска школа Пирот, бр. 20953, 15.6.1930). Свој професионални учинак Оберемок је константно унапређивао па је током 1930. године у Пироту написао *Програм нотног певања за Учитељске школе у Краљевини Југославији* као неку врсту приручника за ефектнији рад у настави музике и певања (Архив Југославије, МПс, ф. 66-1010-1393, Учитељска школа Пирот, бр. 194, 25.2.1930). Након одласка из Пирота животни пут Георгија Оберемока није довољно познат. Једини податак који за сада постоји јесте да је након 1935. године живео у Београду, где је неко време радио као хоровађа црквеног хора при храму Св. Александра Невског (Арсенијевић, 2015, стр. 258). Нестао је пред крај Другог светског рата.

Саркис Бек Григориј (Саркис Бек Григорий) – На основу архивске грађе која је коришћена у овом истраживању сазнајемо да је рођен 26. марта 1893. године у Армавиру (данашња Јерменија). До почетка Првог светског рата завршио је Гимназију у Владикавказу, после које наставља школовање на Пешадијској кадетској школи у Казању. Активно је учествовао у рату и чак два пута је рањаван. После револуције 1917. године, налазимо га као учесника Белог покрета и члана добровољачке армије на југу Русије у оквиру санитетске јединице. Током јесени 1920. године припадници његове јединице су евакуисани у Цариград, а на простор Краљевине СХС стиже почетком 1921. године. Током 1922. године Саркис Бек је уписао трећу годину на педагошком одељењу Ликовне академије у Београду где је дипломирао 1925. године у класи професора Владимира Бецића. Од 1925. до 1929. године је предавао цртање у Зајечарској гимназији, а током 1929/30. године и у Неготинској гимназији. На страницама монографије о Мушкој Гимназији у Крагујевцу се помиње као предавач у периоду од 1919. до 1934. године, али без било каквих прецизнијих података. У

Пиротској гимназији је радио само током школске 1930/31. године као наставник цртања, али је већ пред крај наставне године био на боловању због туберкулозе. Умро је у Пироту 1931. године.

Валерија Корабљова (Валерия Корабљова) – О њој знамо само на основу извештаја просветног инспектора из 1930. године који је помиње у звању конктрактуалног суплента за хемију и математику и наводи да је одлично говорила српски и енглески, да је дипломирала на Београдском универзитету и да је изузетан предавач па да јој уговор свакако треба продужити (Архив Југославије, МПс, ф. 66-835-1265, Министарство просвете, бр. 20952, 8.7.1930). У истом извештају се наглашава да је Корабљова више пута молила министра да је премести у Београд како би била ближе рођацима и универзитету.

Григориј Троценко (Григорий Троценко) – Један је од тројице Руса који су у међуратном периоду веома утицали на развој и квалитет музичке сцене у Пироту. За разлику од Оберемока и Кошевоја о којима мало више знамо, биографија Григорија Троценка за сада остаје ускраћена за податке који се тичу његовог живота и рада пре и после боравка у Пироту. У документима Министарства просвете Троценка први пут срећемо током 1930. године када се помиње као наставник свирања и певања у Пиротској гимназији. У свим дописима у којима се помиње његов рад је оцењиван највишим оценама, а нарочито је апострофирана његова стручност за црквено певање. Чак се наводи податак да је за ту сврху за свој мешовити хор сам написао литургијско певање и планирао да га штампа. Поред рада у Гимназији, Троценко је веома предано радио и као хоровођа Црквеног певачког друштва *Успеније Пресвете Богородице*. У дописима Министарству је забележено да је током свог боравка у Пироту имао отворених проблема са властима јер је етикетиран као комуниста па је директор школе из тог разлога вршио притисак према Министарству да Троценка преместе. Занимљиво је да су га третирали као сумњиво лице па је константно био под присмотром (Архив Југославије, МПс, ф. 66-835-1265, Министарство просвете, бр. 20952, 8.7.1930). Како се у монографији школе наводи радио је у Пироту до 1932. године, а помиње се и податак да је био оснивач музичке секције која је касније прерасла у цез оркестар (Николић, Раденковић, Живковић, 1979, стр. 167).

Евгениј Прудков (Евгений Николаевич Прудков) – Према речима његовог сина Георгија Прудкова, Евгениј је рођен 1903. године у месту Ведено (близу Грозног у Чеченији) и као дечак од девет година је примљен у кадетску војну школу тако да су га рат и револуција затекли као припадника Кримског кадетског корпуса. Емигрирао је током прве евакуације белогардејаца и бродом је

стигао у Ријеку 1919. године. Како је одмалена био велики таленат за сликарство, у Београду је уписао Вишу уметничку школу, а после тога и Уметничку академију коју је завршио 1931. године. Као велики таленат добио је државну стипендију за наставак школовања у Белгији, али је то одбио због недовољног познавања француског језика. Поред сликарства бавио се живописањем али и педагошким радом. Прво ангажовање у просвети добио је вероватно у Обреновцу, где је предавао цртање и лепо писање, а у Пиротску гимназију долази 1934. године такође као наставник цртања и лепог писања (Николић, Раденковић, Живковић, 1979, стр. 208). Убрзо по доласку добио је часове и у Учитељској школи као хонорарни наставник цртања и писања (Архив Југославије, МПС, ф. 66-1011-1393, Учитељска школа Пирот, бр. 822, 18.9.1937). Из докумената сазнајемо да је у Учитељској школи предавао до 1. септембра 1939. године, када је позван на војну вежбу, а касније се због болести на посао више није враћао. Последњи пут се као предавач Учитељске школе помиње почетком 1940. године (Архив Југославије, МПС, ф. 66-1011-1393, Учитељска школа Пирот, бр. 153, 7.3.1940). Током Другог светског рата неко време је живео и радио и Неготину, а после рата је добио запослење у Белој Паланци, где је предавао до 1955. године. Од 1. септембра 1955. године почиње да ради у Гимназији у Косовској Митровици као професор ликовне културе и на тој позицији остаје све до одласка у пензију 1970. године (Михајловић, 2009, стр. 83). Током боравка у Косовској Митровици приредио је две самосталне изложбе, а после пензионисања се преселио у Београд, да би последње године свог живота провео у Сенти, где је умро 1991. године.

Олга Прудков (Ољга Павловна Милованович) – Рођена је у Сибиру у месту Пјахта на граници Русије и Кине. У емиграцију је кренула са целом породицом из Владивостока, а напослетку бродом стигла у Ријеку. На простор Србије стигла је вероватно током 1923. године. Њен животни пут умногоме је предодредило познанство, а касније и брак са Евгенијем Прудковим, који је на њу утицао да упише и заврши Уметничку школу. Њих двоје су заједно радили у Пироту, а по свој прилици и склопили брак 1939. године. Као и њен супруг и Олга је предавала цртање и лепо писање али и руски језик. Надживела је свог супруга и умрла у 101. години (По причи њеног сина Георгија Прудкова).

Николај Карпов (Николиј Карпов) – Помиње се као професор Пиротске гимназије током школске 1938/39. године и као члан управног одбора школске кухиње, али других података о њему не налазимо (Николић, Раденковић, Живковић, 1979, стр. 177). У интернет претрази његово име се помиње у Битољу, где је био хоровођа при Руском храму Свете Тројице.

Захвалница: Госпођи Мирјани Степановић, унуци Георгија Оберемока, која је у сваком погледу допринела да овај рад настане и несебично помогла да се истраживање у Архиву Југославије успешно реализује.

ЛИТЕРАТУРА

Арсенијевић, М. (ур.) (2015). *Православна мисионарска школа при храму Св. Александра Невског у Београду*, Београд, Православна мисионарска школа при храму Светог Александра Невског.

Арсењев, А. (2011). *Самовари у равници: руска емиграција у Војводини*, Нови Сад, Змај; Футог, Уметничка радионица Завештање.

Кондић, П. (2005). *Цетињска богословија и њено духовно-просветно значење 1863-1945*, Цетиње, Богословија Св. Петра Цетињског.

Лазаревић, Д. (2013). *125 година хорског певања у Пироту*, Пирот, Удружење за неговање музичке уметности Св. Јован Златоусти.

Михајловић, С. (ур.) (2009). *Деведесет година Гимназије у Косовској Митровици 1919-2009*, Косовска Митровица, Гимназија у Косовској Митровици.

Николић, И., Раденковић, Д., Живковић, Н. (1979). *Пиротска гимназија : 1879-1979 : поводом прославе стогодишњице*, Пирот, Гимназија „Предраг Костић.“

Петровић, М. (2001). *Пљеваљска гимназија : 1901-2001. [Књ. 2], Монографија 1901-1941*, Пљевља, Завичајни музеј.

Споменица Мушке Гимназије у Крагујевцу 1833-1933. (1934). Крагујевац, Одбор за прославу стогодишњице.

Живковић, Р. (ур.) (2000). *80 година образовања учитеља и васпитача у Пироту*, Пирот, Виша школа за образовање васпитача Пирот.

Примљено/ Received on 25.07.2017.

Ревидирано/ Revised on 02.10.2017.

Прихваћено/ Accepted on 04.10.2017.